

JAN KIL

Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu

PRAWO DO OBRONY JAKO PUBLICZNE PRAWO PODMIOTOWE

1. WPROWADZENIE

Prawa podmiotowe stanowią jedno z najbardziej kontrowersyjnych i żywo dyskutowanych zagadnień prawoznawstwa. Wspomniane kontrowersje dotyczą zarówno sposobu rozumienia pojęcia prawa podmiotowego, jak i jego przydatności w nauce prawa¹. Koncepcję praw podmiotowych należy genetycznie wiązać z prawem prywatnym, gdzie do dziś znajduje ona poczesne miejsce, o czym świadczą między innymi takie wypowiedzi, jak ta Aleksandra Woltera, że „w dziedzinie prawa cywilnego nieodzowne wydaje się przyjęcie kategorii prawa podmiotowego, jako kategorii nadrzędnej w stosunku do uprawnień; nadrzędnej w tym sensie, że prawo podmiotowe obejmuje jedno lub więcej uprawnień, związanych ze sobą funkcjonalnie i stanowiących element danego typu stosunku prawnego. Dla prawa cywilnego prawo podmiotowe to kategoria centralna, stanowiąca fundament poszczególnych instytucji

---

¹ J. NOWACKI, Z. TOBOR, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2007, s. 215. Odnośnie do poglądów podważających sens wyróżniania kategorii praw podmiotowych zob. K. OPAŁEK, *Prawo podmiotowe: studium z teorii prawa*, Warszawa 1957; S. EHRlich, *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Warszawa 1979, s. 130-131.

cywilnoprawnych². O prawach podmiotowych mówi się także na gruncie takich dziedzin prawa publicznego, jak prawo konstytucyjne czy też prawo administracyjne³.

Celem niniejszego artykułu jest podjęcie próby wykazania możliwości wykorzystania koncepcji publicznych praw podmiotowych w dogmatyce prawa karnego procesowego na przykładzie prawa do obrony. Zgodnie bowiem z przyjętą w niniejszym opracowaniu tezą konstrukcja publicznych praw podmiotowych może być z powodzeniem wykorzystana jako teoretycznoprawne wyjaśnienie istoty węzłowych instytucji karnoprosesowych o charakterze gwarancyjnym, takich jak między innymi prawo do obrony. Jak się wydaje, recypowanie koncepcji publicznych praw podmiotowych na gruncie prawa karnego procesowego może mieć także znaczenie praktyczne dla sposobu rozumienia i stosowania norm karnoprosesowych, które odnoszą się do ochrony interesu uczestników procesu karnego.

2. POJĘCIE PRAWA PODMIOTOWEGO

Istota praw podmiotowych przedstawiana jest na gruncie prawoznawstwa w postaci trzech podstawowych teorii, a mianowicie: teorii woli, teorii interesu oraz teorii mieszanej. Zgodnie z założeniami teorii woli przez pojęcie prawa podmiotowego należy rozumieć „przyznane przez

---

² A. WOLTER, J. IGNATOWICZ, K. STEFANIUK, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001, s. 125.

³ Zob. przykładowo W. JAKIMOWICZ, *Publiczne prawa podmiotowe*, Zakamycze 2002; M. BERNACZYK, *Pojęcie publicznych praw podmiotowych w świetle Konstytucji RP*, [w:] *Wolności i prawa jednostki w Konstytucji RP, I: Idee i zasady przewodnie konstytucyjnej regulacji wolności i praw jednostki w RP*, red. M. JABŁOŃSKI, Warszawa 2010, s. 232 i n.; M. KANIA, *Publiczne prawa podmiotowe w kontekście realizacji przez administrację publiczną norm zadaniowych*, [w:] *O czym mówią prawnicy, mówiąc o podmiotowości*, red. A. BIELSKA-BRODZIAK, Katowice 2015, s. 355-381; M. MASTERNAK-KUBIAK, P. KUCZMA, *Prawo petycji jako publiczne prawo podmiotowe*, [w:] *Teoretyczne i praktyczne aspekty realizacji prawa petycji*, red. R. BALICKI, M. JABŁOŃSKI, Wrocław 2015, s. 259-281; J. TRZEWIK, *Publiczne prawa podmiotowe jednostki w systemie prawa ochrony środowiska*, Lublin 2016.

porządek prawny władztwo woli”. Powyższe oznacza, że podmiot może w granicach przynależnego mu prawa podmiotowego działać swobodnie według własnej woli i mocą tejże woli kształtować zachowanie własne oraz innych podmiotów prawa⁴. Teoria interesu zakłada z kolei, że prawo podmiotowe to „prawnie chroniony interes”. Zwolennicy teorii interesu przyjmują, że każdy podmiot prawa posiada własne, określone interesy. Prawa podmiotowe określają zaś, które z posiadanych przez podmiot interesów mogą być realizowane i które uzyskują tym samym stosowną ochronę prawną⁵. Wreszcie, teoria mieszana, czerpiąca swe źródła z obu wskazanych powyżej teorii, uwzględnia w definicji prawa podmiotowego zarówno element władztwa woli, jak i element chronionego przez prawo podmiotowe interesu podmiotu. Na gruncie teorii mieszanej prawem podmiotowym jest bowiem „chroniona przez porządek prawny możliwość zaspokojenia przez podmiot prawa określonego interesu za pomocą swojej woli lub woli prawnie uznanego zastępcy podmiotu”⁶.

Rozwijając przedstawione w akapicie poprzedzającym eksplikacje, w prawoznawstwie przyjmuje się, że przez pojęcie praw podmiotowych należy rozumieć „złożone sytuacje prawne wyznaczone jakimś podmiotom przez obowiązujące normy ze względu na uznane przez prawodawcę społecznie uzasadnione interesy tych podmiotów”⁷. Prawo podmiotowe oznacza zatem szczególnego rodzaju zespół funkcjonalnie powiązanych, złożonych uprawnień danego podmiotu (wolności, roszczeń, kompetencji)⁸. Wskazane kompleksy uprawnień składających się na prawo podmiotowe zrelatywizowane są do norm generalnych i abstrakcyjnych, a nadto mają charakter uniwersalny (w odróżnieniu od przywilejów, które mają charakter wyjątkowy). Prawa podmiotowe sprzężone są w sposób korelatywny z obowiązkami o charakterze uniwersalnym, które ciążą z mocy prawa na innych podmiotach. Podmioty te mogą być zobowiązane bądź do zaniechania działań mogących naruszyć prawo

---

⁴ J. NOWACKI, Z. TOBOR, *op. cit.*, s. 217-218.

⁵ *Ibidem*, s. 218.

⁶ *Ibidem*.

⁷ A. REDELBACH, S. WRONKOWSKA, Z. ZIEMBIŃSKI, *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1992, s. 153.

⁸ Z. ZIEMBIŃSKI, *Problemy podstawowe prawoznawstwa*, Warszawa 1980, s. 364-368.

podmiotowe, bądź do podjęcia aktywności, zmierzającej do ochrony prawa podmiotowego⁹. Prawa podmiotowe są ponadto niezbywalne¹⁰.

Należy w tym miejscu podkreślić, że jak trafnie wskazuje się w piśmiennictwie, prawo podmiotowe nie może być ujmowane jako zwyczajny konglomerat prostszych składowych, takich jak uprawnienie, kompetencja czy wolność. Składowe te są bowiem na gruncie prawa podmiotowego nierozzerwalnie sprzężone pod względem funkcjonalnym. Owo sprzężenie następuje ze względu na interes prawny podmiotu, któremu prawo podmiotowe przysługuje. Ustalenie rzeczzonego interesu wymaga z kolei odwołania się do określonego systemu wartości¹¹. Z tych też względów trafnie podnosi się w prawoznawstwie, że pojęcie prawa podmiotowego, jako uprawnienia wyższego rzędu, nie może podlegać zredukowaniu do samego tylko prostego uprawnienia. Prawo podmiotowe nie jest bowiem kategorią jednolitą, lecz złożonym kompleksem uprawnień i obowiązków¹².

W literaturze teoretycznoprawnej wskazuje się, że z punktu widzenia strukturalnego możliwe jest wyróżnienie praw podmiotowych o strukturze jednostopniowej oraz dwustopniowej. Prawami podmiotowymi jednostopniowymi są takie prawa podmiotowe, które przysługują jednostce immanentnie i nie są zależne od zaistnienia określonych zaszłości prawnych. Przykładem takich praw może być zdolność prawna czy też prawa do dóbr osobistych. Prawa podmiotowe dwustopniowe wiążą się natomiast z możliwością uzyskania z mocy prawa lub w drodze czynności prawnej określonych korelatów uprawnień. Prawa te mają zatem charakter potencjalny, w tym sensie, że aktualizują się one w wyniku pewnych zaszłości przewidzianych przez prawo. Prawo podmiotowe dwustopniowe może być zatem w konsekwencji prawem potencjalnym

---

⁹ W. LANG, J. WRÓBLEWSKI, S. ZAWADZKI, *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1986, s. 372.

¹⁰ *Ibidem*, s. 373.

¹¹ Z. RADWAŃSKI, *Zarys części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 1979, s. 74-75. Odnośnie do etycznych aspektów praw podmiotowych zob. M. BŁACHUT, *Pojęcie prawa podmiotowego we współczesnej liberalnej filozofii prawa*, «Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny» 1/2002, s. 35-52.

¹² W. LANG, J. WRÓBLEWSKI, S. ZAWADZKI, *op. cit.*, s. 373.

lub zaktualizowanym. Przykładem takiego prawa może być chociażby prawo własności – każdy podmiot prawa może być potencjalnie właścicielem, jednakże faktyczne nabycie prawa własności następuje dopiero na skutek zaistnienia określonych zdarzeń prawnych¹³.

Kolejnym, istotnym z punktu widzenia przedmiotu niniejszego opracowania podziałem praw podmiotowych jest podział na prawa podmiotowe prawa prywatnego (cywilnego) oraz prawa podmiotowe prawa publicznego (publiczne prawa podmiotowe). Wskazany podział praw podmiotowych w naturalny sposób uzależniony jest od kategorii sfery prawnej, do której dane prawo podmiotowe się odnosi i której przepisami jest regulowane¹⁴. Prywatne prawa podmiotowe dotyczą prywatnoprawnego statusu jednostki, obejmują relacje cywilnoprawne zachodzące pomiędzy równorzędnymi podmiotami prawa i regulowane są przepisami należącymi do prawa prywatnego. Publiczne prawa podmiotowe dotyczą z kolei publicznoprawnego statusu jednostki, obejmują relacje państwo–obywatel, zaś regulowane są przepisami należącymi do prawa publicznego. W literaturze wskazuje się, że publiczne prawa podmiotowe o szczególnej doniosłości uzyskują miano „praw człowieka” albo „praw obywatela”. Prawa te, określające w sposób zasadniczy pozycję

---

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Podział prawa na prawo publiczne i prywatne znany był już w starożytnym Rzymie. Sformułował je rzymski prawnik Ulpian, wskazując, że: „Prawem publicznym jest prawo chroniące byt państwa rzymskiego, prywatnym prawo służące korzyści jednostki; pewne bowiem sprawy dotyczą pożytków publicznych, inne prywatnych” (M. BORUCKA-ARCTOWA, J. WOLEŃSKI, *Wstęp do prawoznawstwa*, Kraków 1995, s. 48). W prawoznawstwie wyróżnia się tradycyjnie trzy kryteria podziału prawa na prawo publiczne i prywatne; są to kryteria: podmiotowe, przedmiotowe (typu regulowanych stosunków) oraz sposobu dochodzenia roszczeń. Zgodnie z kryterium podmiotowym prawo publiczne reguluje stosunki pomiędzy organami państwa oraz pomiędzy organami państwa i obywatelami, zaś prawo prywatne odnosi się do stosunków pomiędzy obywatelami. Zgodnie z kryterium przedmiotowym prawo publiczne dotyczy stosunków władczych, w ramach których jeden podmiot jest hierarchicznie podporządkowany drugiemu podmiotowi, natomiast prawo prywatne reguluje stosunki pomiędzy podmiotami równorzędnymi. Zgodnie z kryterium sposobu dochodzenia roszczeń roszczenia publicznoprawne dochodzone są *ex officio*, natomiast roszczenia prywatnoprawne na wniosek – z inicjatywy stron (L. MORAWSKI, *Wstęp do prawoznawstwa*, Toruń 2011, s. 79).

jednostki (obywatela) wobec państwa, są statuowane w odpowiednich normach konstytucyjnych oraz konwencyjnych¹⁵. Wskazana kategoria publicznych praw podmiotowych może być ujęta jako wolność, a więc rodzić obowiązek powstrzymywania się władz publicznych od działań utrudniających lub uniemożliwiających korzystanie z tej wolności, lub też jako prawo, a więc rodzić po stronie władz publicznych obowiązek podejmowania konkretnych działań umożliwiających realizację tego prawa¹⁶.

Ostatnią kwestią teoretycznoprawną, na którą należy zwrócić uwagę, jest kwestia wzajemnego stosunku (relacji) praw podmiotowych do prawa przedmiotowego, rozumianego jako zbiór norm o cechach generalności i abstrakcyjności, które stanowią podstawę jednostkowych decyzji wydawanych przez organy stosujące prawo¹⁷. W tym zakresie na gruncie teorii i filozofii prawa prezentowane są co do zasady dwie koncepcje. Pierwsza z nich zakłada pierwotność praw podmiotowych w stosunku do prawa przedmiotowego. Zgodnie z jej założeniami każda jednostka posiada pewne naturalne, przyrodzone, niezbywalne prawa, których nie może być przez nikogo (w tym państwo) pozbawiona. W tym ujęciu prawa podmiotowe mają charakter pierwotny w stosunku do prawa przedmiotowego, są one od niego niezależne, a zarazem hierarchicznie wyższe. Rola prawa przedmiotowego sprowadza się jedynie do proklamowania i zabezpieczenia praw podmiotowych¹⁸. Koncepcja pierwotności praw podmiotowych w oczywisty sposób związana jest teoriami prawa natury¹⁹. Jej początek sięga okresu oświecenia i wiąże się z pracami takich autorów, jak John Locke czy Jean-Jacques Rousseau. Warto zaznaczyć, że znalazła ona również swoje odzwierciedlenie w takich aktach prawnych, jak Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 26 sierpnia 1789 r., która w art. 2 stanowiła, że „celem każdej organizacji politycznej jest zachowanie naturalnych i nieprzedawnialnych

---

¹⁵ W. LANG, J. WRÓBLEWSKI, S. ZAWADZKI, *op. cit.*, s. 372.

¹⁶ L. GARLICKI, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2011, s. 104.

¹⁷ J. NOWACKI, Z. TOBOR, *op. cit.*, s. 215.

¹⁸ *Ibidem*, s. 219.

¹⁹ G. MAROŃ, *Wstęp do prawoznawstwa*, Rzeszów 2011, s. 24. Zob. szerzej M. ZIRK-SADOWSKI, *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Warszawa 2011, s. 131 i n.

praw człowieka. Prawami tymi są: wolność, własność, bezpieczeństwo i opór przeciwko uciskowi”. Druga koncepcja opiera się na założeniu pierwotności prawa przedmiotowego w stosunku do praw podmiotowych. W tym ujęciu to prawo przedmiotowe jest źródłem praw podmiotowych, w tym sensie, że to prawo przedmiotowe nadaje prawa podmiotowe jednostkom. Ergo, podmioty posiadają określone prawa podmiotowe tylko wówczas, gdy są one im nadane przez prawo przedmiotowe, i tylko w takim zakresie, jaki jest przewidziany przez prawo obowiązujące²⁰. Zgodnie z koncepcją pierwotności prawa przedmiotowego o prawie podmiotowym można mówić dopiero wówczas, gdy normy prawa przedmiotowego wskażą podmiot danego prawa, podmiot zobowiązany do realizacji tego prawa, treść obowiązku ciążącego na podmiocie zobowiązanym oraz okoliczności, w których ten podmiot powinien spełnić ciążący na nim obowiązek²¹. Poglądy wskazujące na wtórność praw podmiotowych w stosunku do prawa przedmiotowego należy wiązać z koncepcjami pozytywistycznymi²².

3. POJĘCIE PRAWA DO OBRONY

Analizując pojęcie prawa do obrony, należy mieć na uwadze kontekst znaczeniowy trzech pojęć, a mianowicie: „obrony”, „prawa do obrony” oraz „zasady prawa do obrony”. Wychodząc od znaczenia pojęcia „obrony”, jako pojęcia pierwotnego, należy wskazać, że w literaturze przedmiotu podnosi się, że obrona na gruncie prawa karnego procesowego oznacza całokształt czynności procesowych, zmierzających do wykazania niewinności oskarżonego lub do ograniczenia lub złagodzenia jego odpowiedzialności. Stanowi ona przeciwieństwo oskarżenia, na które składają się wszystkie czynności procesowe, zmierzające do udowodnienia winy oskarżonego²³. W tym tonie wypowiedzieli się Piotr

---

²⁰ J. NOWACKI, Z. TOBOR, *op. cit.*, s. 220.

²¹ Zob. wyrok TK z 16 czerwca 2003 r., K 52/02, «Lex» nr 80197. Por. M. FLORCZAK-WĄTOR, *Horyzontalny wymiar praw konstytucyjnych*, Kraków 2014, s. 23.

²² G. MAROŃ, *op. cit.*, s. 21. Zob. szerzej M. ZIRK-SADOWSKI, *op. cit.*, s. 144 i n.

²³ A. DĄB, *Prawo do obrony*, «PiP» 9.3/1954, s. 444.

Hofmański, Elżbieta Sadzik i Kazimierz Zgryzek, wskazując, że przez pojęcie obrony należy rozumieć całokształt czynności podejmowanych w procesie karnym w interesie oskarżonego (przez niego i inne osoby), które zmierzają do odparcia oskarżenia albo zmniejszenia zakresu odpowiedzialności lub też zmniejszenia wszelkich uciążliwości procesowych²⁴. W kontekście przedmiotu niniejszego opracowania warto również zwrócić uwagę na sposób definiowania obrony, zaproponowany swojego czasu przez Wincentego Grzeszczyka, zdaniem którego obroną karnoprosową jest każde celowe zachowanie podejmowane w interesie oskarżonego²⁵.

Przedstawione powyżej pojęcie obrony stanowi rdzeń prawa do obrony, rozumianego w piśmiennictwie jako uprawnienie do odpierania zarzutów oraz unikania groźących konsekwencji prawnych, wynikających z nielojalnego zachowania organów procesowych (obrona materialna), a także do korzystania z pomocy obrońcy (obrona formalna)²⁶. Do zakresu tak rozumianego prawa do obrony należą: możliwość podejmowania wielu czynności osobiście przez oskarżonego; prawo do korzystania z pomocy obrońcy oraz przepisy, które nakazują organom procesowym dokonywanie czynności także na korzyść oskarżonego²⁷. W kontekście powyższego, na pełną aprobatę zasługuje stanowisko przedstawione przez Pawła Wilińskiego, który wskazywał, że „o prawie do obrony możemy mówić jako o pewnym założeniu albo zespole konkretnych uprawnień procesowych. Pozwala to wyróżnić prawo do obrony w znaczeniu abstrakcyjnym i w znaczeniu konkretnym. Prawo do obrony w sensie abstrakcyjnym to generalnie pomyślany i ogólny zespół reguł określających uprawnienia oskarżonego. W takim znaczeniu mówić możemy o istnieniu jednego prawa do obrony na gruncie istnienia jednego typu systemów prawnych (np. systemu kontynentalnego

---

²⁴ P. HOFMAŃSKI, E. SADZIK, K. ZGRYZEK, *Kodeks postępowania karnego*, I: *Komentarz do artykułów 1-296*, Warszawa 2004, s. 49.

²⁵ W. GRZESZCZYK, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 26.

²⁶ T. NOWAK, *Prawo do obrony w postępowaniu przyspieszonym*, «Palestra» 30.10-11/1987, s. 210.

²⁷ K. MARSZAŁ, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2013, s. 138.

czy systemu *common law*). Prawo do obrony w znaczeniu konkretnym to zespół norm prawnych, określających uprawnienia procesowe przysługujące oskarżonemu i służących ochronie jego interesów w procesie karnym. W tym sensie prawo do obrony przyjmuje inny kształt, zakres i formy w każdym systemie prawnym²⁸.

Prawo do obrony ujmowane jest w doktrynie i orzecznictwie szeroko. W jego ramach dopuszcza się takie zachowania o charakterze defensywnym, jak milczenie²⁹, złożenie fałszywych zeznań (traktując prawo do obrony jako kontratyp pozaustawowy)³⁰ oraz fałszywych wyjaśnień³¹, nawet gdyby wiązało się to z pomówieniem osoby niewinnej (lecz tylko wówczas, gdy pomówienie służy obronie oskarżonego, a nie osób trzecich, np. współoskarżonych)³². Jako istotne dla prawa do obrony w ujęciu prawnomiędzynarodowym jawi się uprawnienie oskarżonego do obecności podczas przesłuchania świadków, a także współoskarżonych i prawo do zadawania pytań³³.

Prawo do obrony może być wreszcie rozpatrywane w kontekście zasady prawa do obrony, stanowiącej, obok zasady domniemania niewinności, naczelną zasadę procesową, określającą pozycję prawną strony biernej w procesie karnym. Przypomnijmy w tym miejscu, że przez

---

²⁸ P. WILIŃSKI, *Zasada prawa do obrony w polskim procesie karnym*, Warszawa 2006, s. 38-39.

²⁹ M. KOLENDOWSKA-MATEJCZUK, M. WARCHOŁ, *Prawo zatrzymanego do milczenia*, «PiP» 70.1/2015, s. 70-83.

³⁰ S. STYPUŁA, *Fałszywe zeznania a prawo do obrony*, «Monitor Prawniczy» 15/2008, s. 834-838; J. POTULSKI, *Fałszywe zeznania jako prawo do obrony*, «Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa» 3/2008, s. 111-116; M. BASA, K. JARZĄBEK, *Składanie fałszywych zeznań przez sprawcę przestępstwa z obawy przed groźącą mu odpowiedzialnością karną*, I KZP 10/19, «Monitor Prawniczy» 22/2020, s. 1202-1208.

³¹ Por. M. KULIK, *Próba oceny prawnokarnych skutków fałszywych wyjaśnień na tle prawa do obrony*, «Krytyka Prawa» 1/2020, s. 229-246.

³² Por. J. POTULSKI, *Prawo do obrony a odpowiedzialność za fałszywe oskarżenie*, «Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa» 4/2006, s. 121-126; M. KUCHARCZYK, *Fałszywe oskarżenie a granice prawa do obrony – glosa do I KZP 49/05*, «Monitor Prawniczy» 14/2007, s. 802-807.

³³ Por. A. LESZCZYŃSKA, *Udział w rozprawie współoskarżonego świadka a prawo do obrony – glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 23.01.2018 r., 58683/08, Kuchta przeciwko Polsce*, «Glosa» 1/2019, s. 124-132.

naczelne zasady procesowe należy rozumieć społecznie ważne ogólne dyrektywy uregulowania najbardziej istotnych kwestii z zakresu procesu karnego³⁴. Zasadę prawa do obrony należy uznać za refleks samego prawa do obrony, czego emanacją stanowi definicja omawianej zasady zaproponowana przez Kazimierza Marszałę, zgodnie z którą przez zasadę prawa do obrony należy rozumieć dyrektywę, według której w procesie karnym należy oskarżonemu zapewnić prawo do obrony³⁵. W literaturze prezentowane były także definicje szersze, takie jak chociażby ta przedstawiona przez Andrzeja Murzynowskiego, zdaniem którego zasada prawa do obrony polega na umożliwieniu oskarżonemu (podejrzanemu) prowadzenia osobistej obrony przed stawianymi mu zarzutami, jak również grożącymi mu konsekwencjami prawnymi, a także korzystania z pomocy obrońcy³⁶. Mając powyższe na względzie, trafnie wywodził P. Wiliński, że „pełna definicja zasady prawa do obrony powinna składać się z czterech zasadniczych elementów, wskazujących, iż jest to: 1) dyrektywa postępowania o charakterze uprawniającym; 2) w myśl której oskarżony ma prawo bronić swych interesów w procesie; 3) za pomocą (przy wykorzystaniu) zespołu uprawnień procesowych; 4) przed stawianymi mu zarzutami lub grożącymi konsekwencjami prawnymi”³⁷.

4. PRAWO DO OBRONY W ŚWIETLE KONCEPCJI PRAW PODMIOTOWYCH

Przeprowadzone powyżej rozważania uzasadniają twierdzenie, że prawo do obrony powinno być kwalifikowane jako publiczne prawo

---

³⁴ S. WALTOŚ, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2009, s. 214; T. TOMASZEWSKI, *Prawo do obrony jako gwarancja rzetelnego procesu karnego*, «Prokuratura i Prawo» 6/2020, s. 117-139.

³⁵ K. MARSZAŁ, *op. cit.*, s. 137.

³⁶ A. MURZYNOWSKI, *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1994, s. 272. Zbliżone stanowisko zajmuje P. KRUSZYŃSKI (P. KRUSZYŃSKI, *Prawo podejrzanego do obrony materialnej w projektach k.p.k. (wybrane zagadnienia)*, «Palestra» 36.7-8/1993, s. 22). Szerzej na ten temat: P. KRUSZYŃSKI, *Stanowisko prawne obrońcy w procesie karnym*, Białystok 1991.

³⁷ P. WILIŃSKI, *op. cit.*, s. 40.

podmiotowe. Uzasadniając przedstawione stanowisko, należy zważyć, co następuje.

Po pierwsze, prawo do obrony pozawala na realizację określonych interesów przez podmiot, któremu przysługuje, co odpowiada teorii interesu, jak również teorii mieszanej praw podmiotowych. W interesującym nas przypadku rzeczonymi interesami będą interesy procesowe oskarżonego³⁸, związane z odpieraniem stawianych oskarżonemu zarzutów, jak również zwalczaniem innych dolegliwości procesowych.

Po drugie, prawo do obrony może być realizowane przez oskarżonego zarówno osobiście (obrona materialna), jak i przez prawnie ustanowionego reprezentanta, którym w tym przypadku jest obrońca (obrona formalna). Cecha ta również odpowiada teorii praw podmiotowych, na gruncie których, jak już wskazano uprzednio, przyjmuje się, że zaspokojenie przez podmiot prawa określonego interesu może następować zarówno za pomocą własnej woli podmiotu, któremu prawo podmiotowe przysługuje, jak i za pośrednictwem prawnie uznanego zastępcy podmiotu.

Po trzecie, należy przyjąć, że prawo do obrony samo w sobie jest prawem niezbywalnym, co również stanowi cechę dystynktywną praw podmiotowych. Czym innym jest rzecz jasna kwestia, czy i na ile, w danym, konkretnym postępowaniu, podmiot, któremu prawo do obrony przysługuje, będzie chciał z tego prawa aktywnie korzystać.

Po czwarte, prawo do obrony obejmuje specyficzny zespół powiązanych funkcjonalnie uprawnień, które definiują pozycję strony biernej w procesie karnym. Mowa tu w szczególności o takich uprawnieniach, jak: prawo do swobody wyboru środków i sposobów obrony, prawo do znajomości stawianych zarzutów, prawo do odpowiedniego czasu i możliwości przygotowania obrony, prawo do obrony osobistej, prawo do posiadania i korzystania z pomocy obrońcy, prawo do bezpłatnej pomocy tłumacza, prawo do swobody wypowiedzi (w tym prawo do składania wyjaśnień, prawo do milczenia, wolność od samooskarżania), przywilej

---

³⁸ Przez pojęcie oskarżonego należy w tym kontekście rozumieć wszystkie podmioty, którym przyznaje się prawo do obrony w szeroko rozumianych postępowaniach represyjnych, o czym będzie mowa w dalszej części opracowania.

bezkarności za składanie fałszywych wyjaśnień, prawo dostępu do materiału dowodowego, prawo do inicjatywy dowodowej, prawo do udziału w czynnościach dowodowych, prawo do udziału w rozprawie, prawo do kontroli poprawności działań organów procesowych, prawo do zaskarżania decyzji procesowych i czynności organów procesowych, prawo do ochrony prawnej wynikającej z reguł *ne peius* oraz zakazu *reformationis in peius*, prawo do ostatniego głosu, prawo do rozstrzygnięcia kwestii odpowiedzialności prawnej, czy też prawo do rozstrzygnięcia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki³⁹. Należy zauważyć, że wskazane w zdaniu poprzedzającym uprawnienia są na gruncie prawa do obrony ze sobą w szczególny sposób splecione. Owo powiązanie wskazanych uprawnień występuje w tym przypadku ze względu na interes prawny tego, komu prawo to przysługuje, tj. ze względu na interes oskarżonego – co również odpowiada konstrukcji praw podmiotowych. Nie sposób również pominąć i tej okoliczności, że wskazane kompleksy uprawnień, składające się na prawo do obrony, zrelatywizowane są do norm generalnych i abstrakcyjnych, mają charakter uniwersalny, a nadto posiadają niekwestionowany wymiar aksjologiczny. Należy zatem stwierdzić, że prawo do obrony jest w istocie konglomeratem różnego rodzaju uprawnień przysługujących stronie biernej postępowania karnego⁴⁰.

Po piątę, należy podnieść, że prawo do obrony oskarżonego sprzężone jest korelatywnie z uniwersalnymi obowiązkami, ciążącymi z mocy prawa na innych uczestnikach postępowania, w tym zwłaszcza organach procesowych. Organy te, po pierwsze, nie mogą pozbawić strony biernej uprawnień wynikających z prawa do obrony, a po drugie, winny one, zgodnie z zasadą lojalności procesowej, dążyć do stworzenia warunków umożliwiających pełne i skuteczne wykonywanie uprawnień przez stronę bierną w danym, konkretnym postępowaniu. Co więcej, należy przyjąć, że prawo do obrony rodzi także odpowiednie obowiązki po stronie ustawodawcy, który zobligowany jest do stworzenia na gruncie

---

³⁹ Zob. szerzej P. WILIŃSKI, *op. cit.*, s. 267-440.

⁴⁰ Podobnie prezentowane zagadnienie postrzega P.K. SOWIŃSKI, *Uprawnienia składające się na prawo oskarżonego do obrony. Uwagi na tle czynności oskarżonego oraz organów procesowych*, Rzeszów 2012, *passim*.

ustawy karnoprocesowej odpowiednich warunków normatywnych realizacji tego prawa.

Po szóste, należy zauważyć, że prawo do obrony odpowiada konstrukcyjnie wyróżnionym uprzednio prawom podmiotowym dwustopniowym. Powyższe wynika z faktu, że rzeczywiste pozyskanie przez podmiot uprawnień wynikających z prawa do obrony wymaga zaistnienia określonej zasłogi prawnej, którą w omawianym przypadku stanowi uzyskanie odpowiedniego statusu karnoprocesowego. W tym kontekście nie budzi wątpliwości, że prawo do obrony przysługuje w toku procesu podejrzanemu, a następnie oskarżonemu, jak również skazanemu⁴¹. Zgodnie z art. 71 § 1 k.p.k. nabycie statusu podejrzanego następuje z chwilą wydania postanowienia o przedstawieniu zarzutów albo przedstawienia zarzutu w związku z przystąpieniem do przesłuchania w charakterze podejrzanego bez wydania formalnego postanowienia o przedstawieniu zarzutów. Należy jednak podkreślić, że zarówno w piśmiennictwie, jak i orzecznictwie prezentowany jest pogląd, że prawo do obrony przysługuje już osobie podejrzej, a więc takiej osobie, której nie przedstawiono jeszcze zarzutów, ale wobec której organy ścigania dysponują danymi, które uzasadniają podejrzenie, że popełniła ona czyn zabroniony⁴². Również w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, powstałym na gruncie art. 42 ust. 2 Konstytucji RP, wskazuje się, że prawo do obrony przysługuje już w pierwszej fazie procesu i to we wszelkich postępowaniach o charakterze represyjnym.

---

⁴¹ Ze względu na ramy niniejszego opracowania należy w tym miejscu pominąć prawo do obrony przysługujące quasi-oskarżonym, takim jak podmiot, który uzyskał z przestępstwa korzyść majątkową, czy też podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej; por. J. ZNAMIEROWSKI, *Konstytucyjne i karnoprocesowe ujęcie prawa do obrony quasi-oskarżonych*, «PiP» 70.6/2015, s. 82-92.

⁴² A. TĘCZA-PACIOREK, *Pojęcie osoby podejrzej*, «Prokuratura i Prawo» 11/2011, s. 56-57; S. STEINBORN, M. WĄSEK-WIADEREK, *Moment uzyskania statusu biernej strony postępowania karnego z perspektywy konstytucyjnej i międzynarodowej*, [w:] *Wokół gwarancji współczesnego procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Piotra Kruszyńskiego*, red. M. ROGACKA-RZEWNICKA, H. GAJEWSKA-KRACZKOWSKA, B. BIEŃKOWSKA, Warszawa 2015, s. 430-431; wyrok SN z 9 lutego 2004 r., V KK 194/03, «Lex» nr 102907. Zob. szerzej A. BAJ, *Czy osoba podejrzana jest stroną postępowania przygotowawczego?*, «Prokuratura i Prawo» 10/2016, s. 83-94.

Przepisy ograniczające to prawo stoją zaś w sprzeczności z ustawą zasadniczą⁴³. W konsekwencji należy stwierdzić, że do momentu uzyskania co najmniej statusu osoby podejrzanej prawo do obrony ma charakter prawa podmiotowego potencjalnego; po uzyskaniu tego statusu staje się ono natomiast prawem podmiotowym zaktualizowanym. W momencie przekształcenia w prawo podmiotowe zaktualizowane prawo do obrony wiąże organy procesowe prowadzące postępowanie, obligując je do przestrzegania norm gwarancyjnych strony biernej z prawa tego wynikających. Oznaczając w zaproponowany powyżej sposób cezurę czasową, od której aktualizuje się prawo do obrony ze wszelkimi jego procesowymi implikacjami, należy przyjąć, że ewentualne czynności responsywne strony biernej, zmierzające do odparcia prowadzonej przeciwko niej akcji procesowej, mogą być podejmowane od momentu, w którym strona bierna powzięła wiadomość o tym, że ma status osoby podejrzanej. Przy czym bez znaczenia wydaje się sposób uzyskania tej wiedzy. W tym kontekście na pełną aprobatę zasługuje pogląd, zgodnie z którym nawet nieformalne powzięcie informacji o uzyskaniu statusu osoby podejrzanej zaktualizuje uprawnienie strony biernej do podjęcia działań defensywnych w pełnym spektrum przewidzianym przepisami prawa⁴⁴.

Po siódme, należy stwierdzić, że prawo do obrony dotyczy publiczno-prawnego statusu jednostki, wpływa na kształt relacji państwo–obywatel

---

⁴³ Por. wyrok TK z 1 grudnia 2009 r., K 4/08, OTK-A 2009, nr 11, poz. 162; zob. także A. BOJAŃCZYK, *W kwestii zawiązania się konstytucyjnej gwarancji prawa do obrony w czasie – uwagi na marginesie wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 1 grudnia 2009 r.*, [w:] *Funkcje procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tylmana*, red. T. GRZEGORCZYK, Warszawa 2011, *passim*.

⁴⁴ Pogląd ten zdają się prezentować również R. KOPER, *Prawo do obrony osoby podejrzanej*, «Prokuratura i Prawo» 2/2016, s. 17-33, oraz M. KUCHARCZYK, „Osoba podejrzana”, „podejrzany” i „oskarżony” w polskim procesie karnym – zakres pojęciowy, «Problemy Prawa Karnego» 27.1/2017, s. 159-165. Podobnie, choć ze wskazaniem na niedostatki regulacji prawnej w omawianym zakresie, P. KARDAS, *Gwarancje prawa do obrony oraz dostępu do obrońcy na wstępnym etapie postępowania karnego – kilka uwag w świetle doktryny Salduz, doktryny Miranda oraz dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata*, «Europejski Przegląd Sądowy» 1/2019, s. 4-10.

na gruncie szeroko rozumianego prawa represyjnego i regulowane jest przepisami należącymi do prawa publicznego.

Po ósme wreszcie, tezę, że prawo do obrony jest publicznym prawem podmiotowym, wspierają formułowane w piśmiennictwie poglądy dotyczące możliwości nadużycia tego prawa. W ujęciu teoretycznym za nadużycie prawa uznaje się takie jego wykonywanie, które choć formalnie pozostaje w zgodzie z literą prawa, to jednak służy celom, które nie są godne aprobaty⁴⁵. Jak trafnie podnosi Stanisław Waltoś, nadużycie prawa w postępowaniu karnym, przybierające na ogół formę działań o charakterze obstrukcyjnym, z reguły jest na rękę stronie biernej postępowania⁴⁶. Słusznie wywodzi przy tym Marcin Warchoł, że „twierdzenie, iż prawo do obrony oznacza również uprawnienie do przewlekania procesu, podważa fundamenty wymiaru sprawiedliwości i działa na szkodę interesu społecznego”⁴⁷. Skoro zatem w piśmiennictwie jednoznacznie dopuszcza się możliwość nadużycia prawa do obrony, w szczególności poprzez nadużycie poszczególnych uprawnień wchodzących w jego skład, to jest to kolejny argument przemawiający za postrzeganiem tego prawa w kategoriach prawa podmiotowego.

Nie może budzić wątpliwości, że prawo do obrony jest publicznym prawem podmiotowym o szczególnym znaczeniu społeczno-aksjologicznym, o czym świadczy fakt, że jest ono ujmowane na gruncie prawa konstytucyjnego oraz konwencyjnego, jako prawo człowieka i obywatela. Mowa tu o regulacjach przewidzianych odpowiednio w art. 42 ust. 2

---

⁴⁵ U. WEBER, *Des Mißbrauch prozessualer Rechte im Strafverfahren*, «Goldammer's Archiv für Strafrecht» 1975, s. 289.

⁴⁶ S. WALTOŚ, *O obstrukcji procesowej, czyli kilka uwag o nadużyciu prawa procesowego*, [w:] *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska*, red. L. LESZCZYŃSKI, E. SKRĘTOWICZ, Z. HOŁDA, Lublin 2005, s. 615.

⁴⁷ M. WARCHOŁ, *Pojęcie „nadużycia prawa” w procesie karnym*, «Prokuratura i Prawo» 11/2007, s. 67. Zob. także: K. WOŹNIEWSKI, *Prawidłowość czynności procesowych w polskim procesie karnym*, Gdańsk 2010, s. 45; M. WARCHOŁ, *Obejście prawa w procesie karnym*, [w:] *Współczesne tendencje w rozwoju procesu karnego. Z perspektywy dogmatyki oraz teorii i filozofii prawa*, red. J. SKORUPKA, I. HAŹDUK-HAWRYŁAK, Warszawa 2011, s. 97; Ł. CORA, *Gradacja nadużycia prawa w procesie karnym (zarys teoretyczny)*, «Studia Prawnicze» 1/2019, s. 120.

Konstytucji RP, art. 6 europejskiej Konwencji praw człowieka⁴⁸, art. 48 ust. 2 Karty praw podstawowych⁴⁹ czy też art. 14 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych⁵⁰. Warto zaznaczyć, że zgodnie z wyrokiem TK z 17 lutego 2004 r.⁵¹ konstytucyjne prawo do obrony należy rozumieć szeroko, jest ono bowiem nie tylko fundamentalną zasadą procesu karnego, lecz także elementarnym standardem demokratycznego państwa prawnego. Prawo do obrony oznacza możliwość podejmowania wszelkich dopuszczalnych prawnie działań, które w ocenie strony bierniej mogą korzystnie wpłynąć na jej sytuację procesową⁵².

Uznanie prawa do obrony za publiczne prawo podmiotowe ma istotne znaczenie zarówno z punktu widzenia teoretycznego, jak i praktycznego.

W aspekcie teoretycznym uznanie prawa do obrony za publiczne prawo podmiotowe pozwala zrozumieć istotę normatywną tegoż prawa, rozumianego jako szczególnego rodzaju kompleks powiązanych ze sobą funkcjonalnie i aksjologicznie uprawnień strony bierniej, zmierzających do zachowania interesu prawnego tejże strony w prowadzonym postępowaniu. Ponadto, ujmowanie prawa do obrony w kategoriach publicznego prawa podmiotowego uzasadnia terminologiczną i normatywną dystynkcję zachodzącą między tym pojęciem a pojęciem zasady prawa do obrony. Na fakt, że wskazanych pojęć w żadnej mierze nie należy utożsamiać, trafnie zwrócił uwagę swojego czasu Marian Cieślak, podnosząc, że „zasada prawa do obrony jest dyrektywą postępowania, a więc normą. Natomiast prawo do obrony jest prawem podmiotowym, a więc odpowiednim uprawnieniem lub ściślej – zespołem uprawnień”⁵³.

---

⁴⁸ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 4 listopada 1950 r. (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284); dalej: EKPC.

⁴⁹ Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 83 z 30 marca 2010 r.); dalej: KPP.

⁵⁰ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167); dalej: MPPOiP.

⁵¹ SK 39/02, «Lex» nr 84271.

⁵² P. SARNECKI, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, 2: Art. 30-86, red. L. GARLICKI, M. ZUBIK, Warszawa 2016, s. 228.

⁵³ M. CIEŚLAK, *Dzieła wybrane*, II: *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, red. S. WALTOŚ przy współpr. M. RUSINKA i S. STEINBORNA, Kraków 2011, s. 216.

Odnosząc się do implikacji natury praktycznej, wynikających z uznania prawa do obrony za publiczne prawo podmiotowe, należy stwierdzić, że takie postrzeganie prawa do obrony istotnie wzmacnia walory gwarancyjne, które z tym prawem są związane. Ponadto, postrzeganie prawa do obrony jako publicznego prawa podmiotowego stanowi istotny argument przemawiający za obowiązkiem dokonywania przez organy procesowe prokonstytucyjnej wykładni wszelkich przepisów, które na to prawo mogą, chociażby pośrednio, oddziaływać. Prokonstytucyjna wykładnia przepisów karnoprosesowych w omawianym przypadku wiązać się będzie z przyjmowaniem takiego stanowiska interpretacyjnego, które w największym stopniu umożliwi zachowanie realnego wymiaru uprawnień procesowych strony biernej, wynikających z prawa do obrony. Niezależnie od powyższego, uznanie prawa do obrony za publiczne prawo podmiotowe może, jak się wydaje, stanowić normatywne uzasadnienie bezpośredniego stosowania Konstytucji RP, w przypadku antynomii zachodzącej pomiędzy danym przepisem ustawy karnoprosesowej a prawem do obrony. Bezpośrednie stosowanie przepisów ustawy zasadniczej w omawianej sytuacji może odbywać się, jak się wydaje, dwutorowo. Po pierwsze, może ono sprowadzać się do odmowy stosowania takich regulacji ustawowych, które będą stały w jednoznacznej sprzeczności z kluczowymi uprawnieniami strony biernej, wynikającymi z prawa do obrony. W takim przypadku bezpośrednie stosowanie Konstytucji będzie miało charakter derogacyjny. Po drugie, bezpośrednie stosowanie Konstytucji może sprowadzać się do przyznania stronie biernej określonych uprawnień procesowych, mających swe źródło w prawie do obrony, także w sytuacji, gdy nie zostaną one bezpośrednio ujęte w przepisach ustawy karnoprosesowej. W takim przypadku bezpośrednie stosowanie Konstytucji będzie miało charakter dopełniający. Przedstawione powyżej stanowisko, wskazujące na dopuszczalność bezpośredniego stosowania przepisów ustawy zasadniczej w zakresie prawa do obrony, znajduje dodatkowe uzasadnienie w zaprezentowanej

uprzednio koncepcji pierwotności praw podmiotowych względem prawa przedmiotowego⁵⁴.

Uznanie prawa do obrony za publiczne prawo podmiotowe, gwarantowane normami konstytucyjnymi oraz konwencyjnymi, ma również i tę implikację natury praktycznej, że przekłada się na poszerzenie katalogu środków ochrony prawnej, przysługujących stronie biernej, której prawo do obrony zostało naruszone.

W kontekście powyższego należy, po pierwsze, stwierdzić, że naruszenie prawa do obrony może stanowić podstawę wywiedzenia konstytucyjnego środka ochrony praw i wolności, jakim jest skarga konstytucyjna. Zgodnie z art. 79 ust. 1 Konstytucji RP każdy, czyje konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone, ma prawo, na zasadach określonych w ustawie, wnieść skargę do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o jego wolnościach lub prawach albo o jego obowiązkach określonych w Konstytucji. W doktrynie prawa konstytucyjnego podnosi się, że uprawnienie do wniesienia skargi konstytucyjnej przysługuje osobom fizycznym, osobom prawnym, jak również organizacjom, takim jak chociażby związki zawodowe⁵⁵. Prawo do obrony ustanowione przez ustrojodawcę w art. 42 ust. 2 Konstytucji RP zawarto w rozdziale „Wolności i prawa osobiste”. Nie budzi zatem wątpliwości, że zalicza się ono do „konstytucyjnych wolności i praw” w rozumieniu art. 79 ust. 1 ustawy zasadniczej. Należy przy tym rzecz jasna pamiętać, że specyfika skargi konstytucyjnej pozwala na zakwestionowanie przepisu prawa, a nie zaś aktu stosowania prawa. Z tych też względów naruszenie przez organ procesowy przepisów postępowania, które dotyczą uprawnień składających się na prawo do obrony, nie będzie stanowiło samostnej przesłanki do wniesienia skargi konstytucyjnej (rzeczoną wadliwość bę-

---

⁵⁴ Odnośnie do bezpośredniego stosowania Konstytucji RP zob. w szczególności: R. BALICKI, *Bezpośrednie stosowanie Konstytucji*, «Krajowa Rada Sądownictwa» 4/2016, s. 13-19, oraz W. SANETRA, *Bezpośrednie stosowanie Konstytucji RP przez Sąd Najwyższy*, «Przegląd Sądowy» 2/2017, s. 5-29.

⁵⁵ W. SKRZYDŁO, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 94 i tam powoływane orzecznictwo.

dzie można kwestionować w ramach procesowych środków zaskarżenia). Podstawę wniesienia skargi konstytucyjnej może natomiast stanowić sam przepis ustawy karnoprocesowej, którego dyspozycja pozostawać będzie w sprzeczności z konstytucyjnym prawem do obrony. Mowa tu o takich przepisach, które już na poziomie normy abstrakcyjnej godziłyby w fundamentalne uprawnienia wynikające z prawa do obrony. Jak się wydaje, przykładem takich regulacji mogłyby być chociażby przepisy wprowadzające system „twardej” prekluzji dowodowej; przepisy ograniczające swobodę składania wyjaśnień przez oskarżonego czy też przepisy znoszące wolność oskarżonego od samooskarżania.

Tytułem uzupełnienia należy wskazać, że skarga konstytucyjna nie jest jedynym środkiem ochrony naruszonych konstytucyjnych praw i wolności. Obywatel może bowiem poszukiwać tej ochrony także u Rzecznika Praw Obywatelskich. Zgodnie z art. 1 ust. 2 ustawy o Rzeczniku Praw Obywatelskich⁵⁶: „Rzecznik Praw Obywatelskich, zwany dalej «Rzecznikiem», stoi na straży wolności i praw człowieka i obywatela określonych w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz w innych aktach normatywnych, w tym również na straży realizacji zasady równego traktowania”; w myśl zaś ust. 3 tegoż artykułu „w sprawach o ochronę wolności i praw człowieka i obywatela Rzecznik bada, czy wskutek działania lub zaniechania organów, organizacji i instytucji, obowiązanych do przestrzegania i realizacji tych wolności i praw, nie nastąpiło naruszenie prawa, a także zasad współżycia i sprawiedliwości społecznej”. Ze względu na powyższe naruszenie podmiotowego prawa do obrony w danej sprawie może stanowić przesłankę uzasadniającą włączenie się Rzecznika Praw Obywatelskich do danego postępowania i skorzystanie z uprawnień procesowych nadanych temuż organowi, chociażby w postaci wniesienia nadzwyczajnego środka zaskarżenia na korzyść strony.

Wreszcie należy zauważyć, że zakwalifikowanie prawa do obrony jako publicznego prawa podmiotowego może mieć istotne znaczenie z punktu widzenia nowo wprowadzonego środka zaskarżenia w postaci

---

⁵⁶ Ustawa z 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r. poz. 627).

skargi nadzwyczajnej, o której mowa w art. 89 § 1 i n. u.s.n. Zgodnie bowiem z art. 89 § 1 u.s.n. jedną z podstaw wniesienia skargi nadzwyczajnej jest sytuacja, w której kwestionowane orzeczenie narusza zasady lub wolności i prawa człowieka i obywatela określone w Konstytucji RP⁵⁷.

Niezależnie od powyższego, naruszenie prawa do obrony, które jak już wskazano uprzednio, stanowi także prawo konwencyjne, może stanowić podstawę do skorzystania przez stronę bierną z międzynarodowych środków ochrony prawnej. Na gruncie EKPC obywatelom państw-stron konwencji przyznano środek prawny służący egzekwowaniu przestrzegania postanowień konwencji w postaci skargi do ETPC. Sprawy naruszenia MPPOiP, w tym rzecz jasna art. 14, mogą być z kolei kierowane do rozpoznania przez Komitet Praw Człowieka ONZ, który funkcjonuje na zasadach określonych w art. 28 i n. MPPOiP. Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, jako składowa traktatów, podlega natomiast kontroli sądowej sprawowanej przez TSUE. Jakkolwiek zasadnicza część spraw rozstrzyganych w Trybunale dotyczy postępowań wszczętych przez Komisję Europejską w stosunku do państwa członkowskiego UE, to jednak przepisy traktatowe przewidują także prawo do skargi powszechnej w razie naruszenia przez państwo członkowskie przepisów unijnych (zatem także KPP). Skarga do organów międzynarodowej ochrony prawnej może mieć istotne znaczenie zwłaszcza w tych przypadkach, w których postępowanie zostało przeprowadzone co do zasady zgodnie pod względem formalnym z obowiązującymi normami procesowymi, jednakże normy te nie zagwarantowały w sposób należyty, z punktu widzenia konwencyjnego, zachowania prawa do obrony strony biernej. Należy zwrócić uwagę, że w opisanej w zdaniu poprzedzającym sytuacji, procesowe środki ochrony praw jednostki mogą okazać się niewystarczające. Skoro bowiem przeprowadzone postępowanie odpowiadało regulacji ustawowej, to brak będzie podstaw do sformułowania skutecznych zarzutów odwoławczych, czy to w ramach zwyczajnych, czy to nadzwyczajnych środków zaskarżenia. W takim ujęciu system konwencyjnych środków ochrony prawnej należy zatem

---

⁵⁷ Zob. szerzej J. KIL, *W obronie skargi nadzwyczajnej w sprawach karnych*, «Roczniki Administracji i Prawa» 3/2020, s. 275-292.

uznać za komplementarny w stosunku do systemu krajowych środków ochrony prawnej.

Uznanie prawa do obrony za publiczne prawo podmiotowe może mieć istotne znaczenie także w kontekście badania konstytucyjności określonych rozwiązań karnoprocesowych przez pryzmat zasady proporcjonalności, statuowanej w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Jak bowiem wskazuje się w literaturze przedmiotu, zasada proporcjonalności: „Pozwala ustalić, w jakim stopniu można ograniczyć dane prawa konstytucyjne ze względu na konieczność realizacji innego prawa lub konieczność realizacji zasady o charakterze przedmiotowym. [...] Zasada proporcjonalności jest efektywnym i racjonalnym środkiem wyznaczania konstytucyjnych granic ingerencji w konstytucyjne wolności lub prawa”⁵⁸. Jeżeli zatem w danym przypadku ingerencja ustawodawcy w poszczególne uprawnienia, składające się na publiczne prawo podmiotowe do obrony, będzie tak daleko idącą, że w konsekwencji będzie ona naruszała istotę (jądro) tego prawa, to fakt ten będzie, jak się wydaje, stanowił podstawę do stwierdzenia niekonstytucyjności nowo wprowadzanych rozwiązań normatywnych.

Należy także podkreślić, że prawo do obrony, jako publiczne prawo podmiotowe, ma znaczenie dla całego systemu szeroko rozumianego prawa represyjnego. Powyższe wynika z faktu, że jak trafnie wskazuje się w piśmiennictwie konstytucyjnym: „Artykuł 42 ust. 2 wymaga wykładni w związku z art. 2 i tego rodzaju wykładnia prowadzi do wniosku, że prawo do obrony przysługuje wszystkim, przeciwko którym prowadzone jest lub może być prowadzone jakiegokolwiek postępowanie o charakterze represyjnym”⁵⁹. Przynotowany pogląd znajduje oparcie w orzecznictwie TK, gdzie jasno wskazuje się, że odpowiedzialność karna w rozumieniu art. 42 Konstytucji RP obejmuje nie tylko odpowiedzialność karną w ścisłym tego słowa znaczeniu, a więc odpowiedzialność za przestępstwa,

---

⁵⁸ P. TULEJA, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. TULEJA, Warszawa 2019, art. 31, «Lex/el.» (dostęp 25 kwietnia 2021 r.).

⁵⁹ M. FLORCZAK-WĄTOR, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. TULEJA, Warszawa 2019, art. 42, «Lex/el.» (dostęp 25 kwietnia 2021 r.).

lecz także inne formy odpowiedzialności o charakterze represyjnym⁶⁰. Zakresem normowania komentowanego przepisu objęta jest zatem również odpowiedzialność dyscyplinarna, odpowiedzialność karno-skarbowa, odpowiedzialność za wykroczenia oraz odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, a także odpowiedzialność za tzw. kłamstwo lustracyjne⁶¹.

6. KONKLUZJE

Przeprowadzone w niniejszym opracowaniu rozważania jasno wskazują, że prawo do obrony spełnia kryteria publicznego prawa podmiotowego. Powyższe pozwala na zaproponowanie nowej definicji prawa do obrony – zgodnie z poczynionymi ustaleniami przez prawo do obrony należy rozumieć publiczne prawo podmiotowe, przysługujące stronie biernej postępowania represyjnego, które obejmuje uprawnienia procesowe, pozwalające na ochronę interesu strony biernej w prowadzonym przeciwko niej postępowaniu. Prawo do obrony aktualizuje się w chwili nabycia odpowiedniego statusu procesowego i ma ono szczególne znaczenie aksjologiczne, z uwagi na związek z ochroną interesu podmiotu, któremu przysługuje.

Ujmowanie prawa do obrony jako publicznego prawa podmiotowego może mieć istotne znaczenie praktyczne dla sposobu stanowienia i stosowania prawa karnego procesowego. W tym kontekście może ono, po pierwsze, stanowić wzorzec kontroli konstytucyjności poszczególnych rozwiązań przewidzianych w ustawie karnoprocesowej. Po drugie, może ono stanowić podstawę normatywną wywodzenia określonych uprawnień procesowych strony biernej, także w sytuacji, gdyby nie były one przewidziane *expressis verbis* w ustawie procesowej. Uznanie prawa do obrony za publiczne prawo podmiotowe może także odgrywać istotną

---

⁶⁰ Wyrok TK z 8 lipca 2003 r., P 10/02, «Lex» nr 80205; wyrok TK z 19 marca 2007 r., K 47/05, «Lex» nr 257769; wyrok TK z 21 kwietnia 2015 r., P 40/13, «Lex» nr 1668770; wyrok TK z 3 czerwca 2014 r., K 19/11, «Lex» nr 1469518.

⁶¹ M. FLORCZAK-WĄTOR, *op. cit.*, «Lex/el.» (dostęp 25 kwietnia 2021 r.) i tam po-woływane orzecznictwo TK.

rolę przy rozstrzyganiu konfliktów wartości, realizowanych w procesie karnym. Konflikt ten jest szczególnie widoczny na gruncie zasad procesowych, pozostających ze sobą w antynomii. Zgodnie z popularną koncepcją zasad prawa, sformułowaną swojego czasu przez Ronalda Dworkina, konflikty pomiędzy zasadami winny być każdorazowo rozstrzygane poprzez proces wyważenia doniosłości każdej z nich⁶². Wykazanie powinowactwa określonych zasad procesowych do publicznego prawa podmiotowego, jak się wydaje, istotnie zwiększa ich systemową doniosłość. Opisana sytuacja ma miejsce na gruncie między innymi zasady prawa do obrony, która, jak już wskazano uprzednio, stanowi karnoprosesową emanację publicznego prawa podmiotowego do obrony.

Naruszenie publicznego prawa podmiotowego do obrony może prowadzić do uruchomienia różnego rodzaju środków ochrony prawnej. Przedstawione w niniejszym opracowaniu rozważania pozwalają na postawienie tezy, że struktura instytucjonalnych gwarancji zachowania prawa do obrony, jako publicznego prawa podmiotowego, ma charakter trójplaszczynowy i obejmuje odpowiednio: instrumenty konstytucyjne (skarga konstytucyjna), konwencyjne (skarga do międzynarodowych organów ochrony prawnej) oraz *stricte* procesowe (zwyczajne i nadzwyczajne środki zaskarżenia).

Postrzeganie prawa do obrony, jako publicznego prawa podmiotowego, może mieć szczególne znaczenie z punktu widzenia teorii procesu karnego jako systemu gwarancji procesowych oskarżonego, której twórcą był francuski teoretyk prawa Faustin Hélie. Koncepcja ta opiera się na przeciwstawieniu interesu prywatnego interesowi społecznemu. Zakłada ona, że interes jednostki jest odrębny od interesu państwa. W momencie popełnienia przestępstwa dochodzi do konfliktu między jednostką a społeczeństwem uosobionym przez państwo, które kieruje swoje imperium przeciw jednostce. Ze względu na ogromną dysproporcję siły, wszechwładza państwa ograniczana jest poprzez regulacje proceduralne. W konsekwencji ujmuje się proces karny jako zbiór gwarancji

---

⁶² M. DYBOWSKI, *Rolanda Dworkina koncepcja zasad prawa*, «Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny» 3/2001, s. 102. Zob. szerzej R. DWORKIN, *Biorąc prawa poważnie*, Warszawa 1998, s. 64 i n.

praw oskarżonego, jako sposób ochrony praw jednostki w procesie⁶³. W kontekście powyższego nie powinno budzić wątpliwości, że gwarancje, o których mowa w zdaniu poprzedzającym, mogą przybierać postać publicznych praw podmiotowych. W takim przypadku, jak się wydaje, zapewniają one systemowo najwyższy standard ochrony.

PRAWO DO OBRONY JAKO PUBLICZNE PRAWO PODMIOTOWE

Streszczenie

Artykuł poświęcono możliwości wykorzystania konstrukcji publicznych praw podmiotowych w dogmatyce prawa karnego procesowego, na przykładzie instytucji prawa do obrony. W opracowaniu zdefiniowano pojęcie prawa podmiotowego, jak również przedstawiono podstawowe założenia teoretyczne, prezentowane w prawoznawstwie na gruncie koncepcji praw podmiotowych. Odrębne rozważania poświęcono sposobowi definiowania w piśmiennictwie karnoprosesowym pojęć obrony, prawa do obrony oraz zasady prawa do obrony. W dalszej części publikacji przedstawiono argumenty przemawiające za uznaniem prawa do obrony za publiczne prawo podmiotowe, jak również wykazano teoretyczno-prawne oraz praktyczne implikacje, wynikające z zakwalifikowania prawa do obrony do kategorii publicznych praw podmiotowych.

THE RIGHT OF SELF-DEFENCE AS A PUBLIC SUBJECTIVE RIGHT

Summary

This article examines the possibility of applying the construction of public subjective rights in the dogma of procedural criminal law, as exemplified by the institution of the right of self-defence. The article gives a definition of the concept of subjective rights and outlines the basic theoretical principles presented in jurisprudence with regard to

---

⁶³ J. SKORUPKA, *Istota procesu karnego*, [w:] *System prawa karnego procesowego, I: Zagadnienia ogólne*. Cz. I, red. P. HOJMAŃSKI, Warszawa 2013, s. 142-143.

subjective rights. It also considers the way the terms defence, right of self-defence and the principle of the right of self defence are defined in publications on procedural criminal law. The article then goes on to present arguments in favour of the recognition of the right of self-defence as a public subjective right, and shows what the theoretical and practical legal implications would be if the right of self-defence were qualified as a public subjective right.

Słowa kluczowe: proces karny; prawo podmiotowe; prawo do obrony; uprawnienie procesowe; strona bierna; oskarżony; prawo represyjne; prawo publiczne.

Keywords: criminal process; subjective right; right of self-defence; procedural rights; defending party; defendant; repressive law; public law.

Literatura

- BAJ A., *Czy osoba podejrzana jest stroną postępowania przygotowawczego?*, «Prokuratura i Prawo» 10/2016, s. 83-94.
- BALICKI R., *Bezpośrednie stosowanie Konstytucji*, «Krajowa Rada Sądownictwa» 4/2016, s. 13-19.
- BASA M., JARZĄBEK K., *Składanie fałszywych zeznań przez sprawcę przestępstwa z obawy przed groźącą mu odpowiedzialnością karną*, I KZP 10/19, «Monitor Prawniczy» 22/2020, s. 1202-1208.
- BERNACZYK M., *Pojęcie publicznych praw podmiotowych w świetle Konstytucji RP*, [w:] *Wolności i prawa jednostki w Konstytucji RP, I: Idee i zasady przewodnie konstytucyjnej regulacji wolności i praw jednostki w RP*, red. M. JABŁOŃSKI, Warszawa 2010, s. 232-281.
- BŁACHUT M., *Pojęcie prawa podmiotowego we współczesnej liberalnej filozofii prawa*, «Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny» 1/2002, s. 35-52.
- BOJAŃCZYK A., *W kwestii zawiązania się konstytucyjnej gwarancji prawa do obrony w czasie – uwagi na marginesie wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 1 grudnia 2009 r.*, [w:] *Funkcje procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tylmana*, red. T. GRZEGORCZYK, Warszawa 2011, s. 363-374.
- BORUCKA-ARCTOWA M., WOLEŃSKI J., *Wstęp do prawoznawstwa*, Kraków 1995.
- CIEŚLAK M., *Dzieła wybrane, II: Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, red. S. WALTOŚ przy współpr. M. RUSINKA i S. STEINBORNA, Kraków 2011.

- CORA Ł., *Gradacja nadużycia prawa w procesie karnym (zarys teoretyczny)*, «Studia Prawnicze» 1/2019, s. 113-138.
- DĄB A., *Prawo do obrony*, «PiP» 9.3/1954, s. 444-464.
- DWORKIN R., *Biorąc prawa poważnie*, Warszawa 1998.
- DYBOWSKI M., *Rolanda Dworkina koncepcja zasad prawa*, «Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny» 3/2001, s. 99-115.
- EHRlich S., *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Warszawa 1979.
- FLORCZAK-WĄTOR M., *Horyzontalny wymiar praw konstytucyjnych*, Kraków 2014.
- FLORCZAK-WĄTOR M., [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. TULEJA, Warszawa 2019.
- GARLICKI L., *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2011.
- GRZESZCZYK W., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2014.
- HOFMAŃSKI P., SADZIK E., ZGRYZEK K., *Kodeks postępowania karnego, I: Komentarz do artykułów 1-296*, Warszawa 2004.
- JAKIMOWICZ W., *Publiczne prawa podmiotowe*, Zakamycze 2002.
- KANIA M., *Publiczne prawa podmiotowe w kontekście realizacji przez administrację publiczną norm zadaniowych*, [w:] *O czym mówią prawnicy, mówiąc o podmiotowości*, red. A. BIELSKA-BRODZIAK, Katowice 2015, s. 355-381.
- KARDAS P., *Gwarancje prawa do obrony oraz dostępu do obrońcy na wstępnym etapie postępowania karnego – kilka uwag w świetle doktryny Salduz, doktryny Miranda oraz dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata*, «Europejski Przegląd Sądowy» 1/2019, s. 4-10.
- KIL J., *W obronie skargi nadzwyczajnej w sprawach karnych*, «Roczniki Administracji i Prawa» 3/2020, s. 275-292.
- KOLENDOWSKA-MATEJCZUK M., WARCHOŁ M., *Prawo zatrzymanego do milczenia*, «PiP» 70.1/2015, s. 70-83.
- KOPER R., *Prawo do obrony osoby podejrzanej*, «Prokuratura i Prawo» 2/2016, s. 17-33.
- KRUSZYŃSKI P., *Prawo podejrzanego do obrony materialnej w projektach k.p.k. (wybrane zagadnienia)*, «Palestra» 46.7-8/1993, s. 22-30.
- KRUSZYŃSKI P., *Stanowisko prawne obrońcy w procesie karnym*, Białystok 1991.
- KUCHARCZYK M., *Falszywe oskarżenie a granice prawa do obrony – glosa do I KZP 49/05*, «Monitor Prawniczy» 14/2007, s. 802-807.
- KUCHARCZYK M., *„Osoba podejrzana”, „podejrzany” i „oskarżony” w polskim procesie karnym – zakres pojęciowy*, «Problemy Prawa Karnego» 27.1/2017, s. 133-171.
- KULIK M., *Próba oceny prawnokarnych skutków fałszywych wyjaśnień na tle prawa do obrony*, «Krytyka Prawa» 1/2020, s. 229-246.
- LANG W., WRÓBLEWSKI J., ZAWADZKI S., *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1986.

- LESZCZYŃSKA A., *Udział w rozprawie współoskarżonego świadka a prawo do obrony – glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 23.01.2018 r., 58683/08, Kuchta przeciwko Polsce*, «Glosa» 1/2019, s. 124-132.
- MARON G., *Wstęp do prawoznawstwa*, Rzeszów 2011.
- MARZEAŁ K., *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2013.
- MASTERNAK-KUBIAK M., KUCZMA P., *Prawo petycji jako publiczne prawo podmiotowe*, [w:] *Teoretyczne i praktyczne aspekty realizacji prawa petycji*, red. R. BALICKI, M. JABŁOŃSKI, Wrocław 2015, s. 259-281.
- MORAWSKI L., *Wstęp do prawoznawstwa*, Toruń 2011.
- MURZYNOWSKI A., *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1994.
- NOWACKI J., TOBOR Z., *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2007.
- NOWAK T., *Prawo do obrony w postępowaniu przyspieszonym*, «Palestra» 30.10-11/1987, s. 210-216.
- OPALEK K., *Prawo podmiotowe: studium z teorii prawa*, Warszawa 1957.
- POTULSKI J., *Fałszywe zeznania jako prawo do obrony*, «Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa» 3/2008, s. 111-116.
- POTULSKI J., *Prawo do obrony a odpowiedzialność za fałszywe oskarżenie*, «Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa» 4/2006, s. 121-126.
- RADWAŃSKI Z., *Zarys części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 1979.
- REDELBACH A., WRONKOWSKA S., ZIEMBIŃSKI Z., *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1992.
- SANETRA W., *Bezpośrednie stosowanie Konstytucji RP przez Sąd Najwyższy*, «Przegląd Sądowy» 2/2017, s. 5-29.
- SARNECKI P., [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, 2: art. 30-86, red. L. GARLICKI, M. ZUBIK, Warszawa 2016.
- SKORUPKA J., *Istota procesu karnego*, [w:] *System prawa karnego procesowego*, I: *Zagadnienia ogólne. Cz. 1*, red. P. HOFMAŃSKI, Warszawa 2013, s. 135-153.
- SKRZYDŁO W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013.
- SOWIŃSKI P.K., *Uprawnienia składające się na prawo oskarżonego do obrony. Uwagi na tle czynności oskarżonego oraz organów procesowych*, Rzeszów 2012.
- STEINBORN S., WĄSEK-WIADEREK M., *Moment uzyskania statusu biernej strony postępowania karnego z perspektywy konstytucyjnej i międzynarodowej*, [w:] *Wokół gwarancji współczesnego procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Piotra Kruszyńskiego*, red. M. ROGACKA-RZEWNICKA, H. GAJEWSKA-KRACZKOWSKA, B. BIEŃKOWSKA, Warszawa 2015, s. 429-455.
- STYPUŁA S., *Fałszywe zeznania a prawo do obrony*, «Monitor Prawniczy» 15/2008, s. 834-838.

- TĘCZA-PACIOREK A., *Pojęcie osoby podejrzanej*, «Prokuratura i Prawo» 11/2011, s. 56-75.
- TOMASZEWSKI T., *Prawo do obrony jako gwarancja rzetelnego procesu karnego*, «Prokuratura i Prawo» 6/2020, s. 117-139.
- TRZEWIK J., *Publiczne prawa podmiotowe jednostki w systemie prawa ochrony środowiska*, Lublin 2016.
- TULEJA P., [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. TULEJA, Warszawa 2019.
- WALTOŚ S., *O obstrukcji procesowej, czyli kilka uwag o nadużyciu prawa procesowego*, [w:] *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska*, red. L. LESZCZYŃSKI, E. SKRĘTOWICZ, Z. HOŁDA, Lublin 2005, s. 613-627.
- WALTOŚ S., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2009.
- WARCHOŁ M., *Obejście prawa w procesie karnym*, [w:] *Współczesne tendencje w rozwoju procesu karnego. Z perspektywy dogmatyki oraz teorii i filozofii prawa*, red. J. SKORUPKA, I. HAŹDUK-HAWRYŁAK, Warszawa 2011, s. 85-101.
- WARCHOŁ M., *Pojęcie „nadużycia prawa” w procesie karnym*, «Prokuratura i Prawo» 11/2007, s. 48-67.
- WEBER U., *Des Mißbrauch prozessualer Rechte im Strafverfahren*, «Goltdammer's Archiv für Strafrecht» 1975.
- WILIŃSKI P., *Zasada prawa do obrony w polskim procesie karnym*, Warszawa 2006.
- WOLTER A., IGNATOWICZ J., STEFANIUK K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001.
- WOŹNIEWSKI K., *Prawidłowość czynności procesowych w polskim procesie karnym*, Gdańsk 2010.
- ZIEMBIŃSKI Z., *Problemy podstawowe prawoznawstwa*, Warszawa 1980.
- ZIRK-SADOWSKI M., *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Warszawa 2011.
- ZNAMIEROWSKI J., *Konstytucyjne i karnoprocessowe ujęcie prawa do obrony quasi-oskarżonych*, «PiP» 70.6/2015, s. 82-92.